

UDK 28-78:321.74(497.1)(049.3)

Primljeno: 30. 10. 2021.

Stručni rad
Professional paper

Adnan Jahić

IZMEĐU LOJALNOSTI REŽIMU I PROAKTIVNOG VJERSKO-POLITIČKOG DJELOVANJA

**[Amir Duranović, *Islamska zajednica u jugoslavenskom
socijalizmu*, Udruženje za modernu historiju / Udruga za
moderne povijest (UMHIS), Sarajevo, 2021]**

Unazad dvadesetak godina historijska nauka u Bosni i Hercegovini, unutar relativno skromnih napora na (pre)usmjeravanju ka temama iz socijalne, kulturne i intelektualne historije, ispoljila je vidan interes za istraživanje i obradu položaja i djelovanja vjerskih zajednica u postosmanskim državnim tvorevinama, naročito Islamske zajednice, o kojoj je napisano više referentnih knjiga i članaka. Jedna od njih je, svakako, studija Amira Duranovića, vanrednog profesora na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu, o Islamskoj zajednici u doba jugoslavenskog socijalizma, koja je popunila naučnu prazninu u uvidima i razumijevanju složenih odnosa između države i vjerske zajednice muslimana u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ), dajući svojom pojavom oslonac razbijanju stereotipa kako o statusu i položaju Islamske zajednice (IZ) pod jugoslavenskim komunističkim režimom, tako i o prirodi i karakteru SFRJ, koja se u vremenu o kojem knjiga govori nalazila u procesu odsudnih i dalekosežnih društveno-političkih promjena. Mada su radovi pojedinih autora (V. Perica, R. Radić, H. Kamberović, I. Lučić, X. Bougarel) već dali značajan doprinos rasvjetljavanju tema o kojim knjiga govori, nesporno se tek s ovim Duranovićevim djelom javnosti pruža jedan teorijski i predmetno domišljen i zaokružen uvid u zbilju odnosa između države i IZ u

jugoslavenskom socijalizmu, ali i otvaraju vrata za svako ozbiljno istraživanje, analizu i sagledavanje mnogih pitanja čiji odgovori upotpunjuju sliku o stvarnim prilikama, životu i perspektivi IZ i muslimana u navedenom vremenu.

Autor je posmatrao predmet svog istraživanja – Islamsku zajednicu – u periodu od 1953. do 1974. godine. Za vremenske međaše je uzeo Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica iz 1953. i posljednji Ustav SFRJ iz 1974. godine. Ovakva periodizacija se može smatrati opravdanom, ima li se u vidu još uvijek ključna i određujuća uloga države u reguliranju statusa i položaja IZ u SFRJ, kao i bliska naslonjenost i ovisnost vjerske zajednice muslimana i njenog rukovodstva o vladajućim političkim strukturama u državi. No, IZ se u navedenom periodu, zahvaljujući sve povoljnijim unutarjugoslavenskim i međunarodnim prilikama, makar pod paskom komunističkog režima, donekle i osamostalila i počela utjecati na uslove svog postojanja i djelovanja. Ovo je primijetio i sam autor, konstatirajući kako se cijeli period od 1953. do sredine sedamdesetih godina XX stoljeća može ocijeniti vremenom “uspravljanja Islamske zajednice”, te kako je položaj IZ u ovom razdoblju evoluirao “od stroge državne kontrole do svojevrsne emancipacije u odnosu na državu posredstvom od države odabranog i kontroliranog rukovodstva Islamske zajednice”. Da li je to značilo da su se u rasponu od dvadeset godina samo promijenili mehanizmi i forme dominacije državne vlasti nad IZ, zadržavajući jednu te istu idejnu osnovu manipulacije i instrumentalizacije Zajednice u vlastite političke, društvene i ideološke svrhe? Ova knjiga ispituje i predočava uslove, okolnosti i sadržaj navedene emancipacije, ali i ukazuje na njena ograničenja, oslikavajući dinamiku odnosa između državne vlasti i IZ kao kretanje koje nije uvijek bilo pravolinijsko niti je podrazumijevalo *in ultima linea* predvidljiva idejna i društvena ishodišta.

Za razumijevanje historijskih prilika i društvenog ambijenta u kojem je IZ djelovala važno je istaknuti da je IZ u doba Titove Jugoslavije, svojom materijalnom osnovom, obimom posla i društvenim utjecajem, bila jedva blijeđi odraz nekadašnje IZ, čiji su organi usvajali završne račune hiljada samostalnih vakufa, držali pod nadzorom stotine mekteba i mualima i donosili propise koji su se izravno ticali porodičnog i društvenog statusa muslimana. Makar je i za vrijeme prošlih režima bilo miješanja u poslove IZ, u socijalističkoj Jugoslaviji IZ je bila u poziciji da je, primjerice, jedan od prvih ljudi države Aleksandar Ranković raspravljao o tome treba li ili ne treba dozvoliti muslimanima da sazivaju i održavaju mevlud u privatnim kućama. Ipak, svjesna neophodnosti prilagodbe, kako bi opstala, ali i paradoksa u koji je zapadala – da je glorificirala ateistički režim koji je poduzeo sve potrebne mjere da joj suzi prostor djelovanja – IZ se usmjerila na ona područja svog rada u

kojima je uživala Ustavom i Zakonom zagwarantirana prava i slobode, nastojeći, ne bez otpora i ometanja, unaprijediti postojeće stanje i proširiti bazu vjerskog života svojih pripadnika. Duranović iscrpno analizira napore IZ u tom pravcu, bilo da je riječ o vjerskoj pouci, izgradnji džamija ili odlasku na hadž. Njegovi zaključci ukazuju da je na svim ovim poljima IZ išla progresivnom linijom i bilježila izvjestan napredak, čemu su, dakako, pogodovali prisutni trendovi liberalizacije u jugoslavenskom društvu i državi, ali i svijest koja je sazrijevala unutar Saveza komunista (SK) da je prvobitno euforično uvjerenje o odumiranju religije bilo opasna zabluda i da je vjerski život, naročito u zaostalim i konzervativnim sredinama, realnost na koju će valjati računati još duži period. U dinamičnom procesu kontrolirane emancipacije IZ, državnoj vlasti nisu išle u prilog tendencije jačanja vjerske svijesti muslimana, makar često na običajnoj i manifestacionoj ravni, ali ih je, u neku ruku, morala prihvatiti kao neizbježnu prateću pojavu novog položaja IZ i neupitne lojalnosti njenog rukovodstva političkom režimu u državi.

Duranović je 40 stranica svoje knjige posvetio ličnosti reisul-uleme Sulejmana ef. Kemure, ne bez razloga, jer je reis Kemura obilježio jednu epohu u historiji IZ, a njegov mandat su pratile pohvale da je pronašao novi put i uzdigao IZ iz poslijeratnog mrtvila, ali i kritike i osude da se stavio u službu komunističkog režima i pretvorio IZ u instrument svojih ličnih i porodičnih interesa. Autor podrobno i pedantno ispituje Kemurinu biografiju, izbor za reisul-ulemu, odnos prema saradnicima, učinke njegovog rada, ne opterećujući se potrebom da daje definitivan sud o njemu kao reisul-ulemi, još manje da se svrstava među njegove apologete ili kritičare. On argumentirano pokazuje da je stabilnost Kemurine pozicije, tokom njegovog skoro dvadestogodišnjeg mandata, bila u izravnoj vezi sa njegovom lojalnošću i naklonošću vladajućem režimu, koji je u svakoj osjetljivoj situaciji pronalazio načina da otupi oštricu reisovih kritičara i pomogne mu da ojača i učvrsti svoj položaj u IZ. No, Kemura posigurno nije bio tek puki eksponent vladajućeg režima, imaju li se u vidu njegovi učinci, kako autor primjećuje, na polju institucionalnog stabiliziranja Zajednice i njegov doprinos “pronalasku odgovarajuće pozicije Islamskoj zajednici u društvu kojem religija nije na prvom mjestu”. I vjerska pouka, naročito u Bosni i Hercegovini, bilježila je stalni rast, kao i broj novosagrađenih vjerskih objekata. Istina, reis Kemura nije dočekao ostvarenje svog velikog cilja – osnivanje Islamskog teološkog fakulteta u Sarajevu. Fakultet je, ipak, bio otvoren 1977. godine, pa je, zaključuje Duranović, ovaj Kemurin prioritetni cilj, naglašen u njegovom nastupnom govoru dvadeset godina ranije, bio ispunjen, jer je Fakultet bio dugoročni projekt za čije je ostvarenje bilo potrebno najmanje “nekih 15 godina”, kako je ispravno

procijenio onovremeni predsjednik Sabora IZ Sulejman Filipović u svom susretu sa Josipom Brozom Titom početkom 1958. godine.

Posebnu pažnju autor je posvetio mjestu i ulozi IZ u procesima priznanja i afirmacije muslimanske nacije, donoseći u svom narativu niz značajnih podataka i zapažanja koja obogaćuju naša znanja o ovom važnom događaju društveno-političke stvarnosti Jugoslavije krajem šezdesetih godina XX stoljeća. SK nije želio učešće IZ u procesu afirmacije muslimanske nacije, jer bi to učešće moglo osnažiti sadržajno oblikovanje muslimanskog nacionalnog identiteta na temeljima religije i tradicije, dok je vladajuća partija težila razvoju sekularnog društva na principima socijalizma i samoupravljanja. No, IZ se smatrala pozvanom dati svoj doprinos afirmaciji nacionalne posebnosti Muslimana, svjesna mogućnosti koje joj je ta afirmacija donosila, ali i izazova ako bi ostala na margini dotičnog procesa. Glavnu ulogu u artikulaciji gledišta IZ prema muslimanskoj naciji i definiranju osjetljivog odnosa vjerskog i nacionalnog u njenom identitetu imao je Kemurin prvi saradnik Husein Đozo, koji je – vješto koristeći komunistički politički diskurs i marksističko pojmovlje – iznio stav o punoj komplementarnosti između velikog *M* i malog *m*, s jasnom namjerom da pozicionira i osnaži islam kao konstitutivni element muslimanskog nacionalnog identiteta, ali i naglasi potrebu svestranog učešća pripadnika IZ u društvenom životu socijalističke Jugoslavije. Ovo Đozino nastojanje, dakako, nije bilo bez dilema i paradoksa, jer religiozni građani, blago kazano, nisu imali jednake mogućnosti društveno-političke afirmacije kao pripadnici SK i pobornici vladajuće ideološke paradigme u SFRJ. Pritom su Đozini prilozi afirmaciji muslimanske nacije bili, u osnovi, proizvod njegovog ličnog promišljanja dotične materije, a ne rezultat zvaničnih rasprava i zaključaka tijela i organa IZ, što je jasno oslikavalo mogućnosti i granice učešća Zajednice u afirmaciji identiteta naroda kojem je pripadala.

Za pravilno razumijevanje Duranovićeve knjige važno je imati u vidu da je njen glavni predmet položaj Islamske zajednice u socijalističkoj Jugoslaviji, tj. odnos državne vlasti i IZ od sredine pedesetih do sredine sedamdesetih, s akcentom na Bosnu i Hercegovinu – gdje su se najizrazitije ispoljile pozitivne posljedice unaprijedenog odnosa države i IZ u navedenom razdoblju. Duranović se nije podrobnije bavio sadržajem vjerskog života i temama u vezi sa tumačenjem i razumijevanjem islama, poput racionalističkih i modernističkih tendencija u islamskom mišljenju (kojim su Đozini “muezilitski” interpretativni pristupi dali značajan obol), kao i položajem vjernika u socijalističkom društvu te razgradnjom vjerskih i tradicijskih zasada u urbanim sredinama. Pretpostaviti je da je na ovakav predmetno-sadržajni pristup utjecala složenost istraživanja navedenih pitanja, ali i stanje primarnih izvora

u Arhivu Islamske zajednice pri Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, koji su još uvijek u procesu sređivanja (mada nisu nepristupačni istraživačima), a čije bi obavijesti mogle biti od ključne važnosti za produbljivanje znanja o nekim od čvorišnih pitanja života IZ i bosanskohercegovačkih muslimana u socijalističkoj Jugoslaviji. Duranovićevoj knjizi, međutim, ne manjka podloge u bogatoj arhivskoj građi koju sadrže fondovi Savezne i Republičke komisije za vjerska pitanja u Beogradu i Sarajevu te objavljeni izvori u *Glasniku* kao zvaničnom glasilu IZ i drugim publikacijama.

Knjiga Amira Duranovića o Islamskoj zajednici u jugoslavenskom socijalizmu je vrijedan prilog boljem poznavanju i razumijevanju položaja, organizacije i djelovanja IZ u socijalističkoj Jugoslaviji, ali i političke, društvene i kulturne stvarnosti Bosne i Hercegovine u drugoj polovini XX stoljeća. Pisana pristupačnim i dopadljivim stilom, metodološki i sadržajno utemeljena i konzistentna, rasterećena suvišnih autorskih interpretacija i stavova, ova knjiga je, bez sumnje, važno štivo svim budućim istraživačima historije IZ i položaja religije u SFRJ, ali i djelo koje obogaćuje naša znanja o novijoj prošlosti Bošnjaka i Bosne i Hercegovine.

Adresa autora

Author's address

Adnan Jahić

Univerzitet u Tuzli

Filozofski fakultet

adnan.jahic@untz.ba

